

**УДК 341
ББК 67.93**

**ПРИНСИПИ МУХТОРИЯТИ ИРОДА
ХАМЧУН ПРИНСИПИ МАХСУСИ
(СОХАВӢ)-И ҲУҚУҚИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСИИ
ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**ПРИНЦИП АВТОНОМИИ ВОЛИ КАК
ЧАСТНЫЙ (ОТРАСЛЕВОЙ) ПРИНЦИП
МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО ПРАВА
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

**THE PRINCIPLE OF WILL AUTONOMY AS
A PRIVATE (BRANCH) ONE OF
INTERNATIONAL PRIVATE LAW IN
TAJIKISTAN REPUBLIC**

**Солиев Иброҳим Муродович,
н.и.ҳ., мудири кафедраи ҳуқуқи судӣ
ва назорати прокурории ДДҲБСТ
(Тоҷикистон, Ҳуҷанд)**

**Солиев Иброҳим Муродович, к.ю.н.,
заведующий кафедрой судебного
права и прокурорского надзора
ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)**

**Soliyev Ibrohim Murodovich,
candidate of juridical sciences, chief of
the department of forensic law and
prosecutor's surveillance under the
TSULBP (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Sim.78@mail.ru**

Калидвоҷаҳо: принсипҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, муҳторияти ироди, созиии тарафҳо, шартнома, озодии шартнома, кодекси гражданӣ, ҳуқуқи татбиқшаванд, коллизия

Дар мақола масъалаи принсипҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ таҳлил карда шудааст. Муаллиф дар асоси таҳлили адабиёти маҳсус принсипҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусиро гурӯҳбандӣ намуда ба принсипҳои маҳсус, аз ҷумла принсипи муҳторияти ироди диққати виҷса додааст.

Принсипи муҳторияти ироди дар ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ дар алоқамандӣ бо дигар принсипҳои соҳаи мазкур мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин мустаҳкам кардани принсипи мазкур дар КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудааст. Аз ҷумла, таъқид гардидааст, ки қонунгузории амалқунандай ҶТ татбиқи принсипи муҳторияти иродаро нисбат ба ҳуқуқу ўҳдадориҳои тарафҳои шартнома, инҷунин интиҳоби тартиботи ҳуқуқӣ нисбат ба аҳдномаи никоҳ ва ё созишномаи оид ба пардоҳти алимент татбиқшаванд пешбинӣ кардааст.

Ключевые слова: принципы международного частного права, автономия воли, соглашение сторон, договор, свобода договора, Гражданский кодекс, применимое право, коллизия

Рассматриваются принципы международного частного права. В результате анализа юридической литературы, проведено разделение принципов международного частного права на группы и уделено особое внимание специальным принципам, и особенно принципу автономии воли сторон в международном частном праве. Автономия воли сторон как специальный принцип международного частного права рассматривается во

взаимосвязи с другими принципами международного частного права. Также проанализировано правовое закрепление данного принципа в ГК Республики Таджикистан. В частности отмечается, что действующее законодательство РТ предусматривает применение принципа автономии воли в отношении прав и обязанностей сторон договора, а также выбора правового порядка, применяемого в отношении брачного договора или соглашения о выплате алиментов.

Key-words: principles of international private law, will autonomy, agreement between parties, treaty, freedom of treaty, Civil Code, applicable law, collision

The article dwells on the principles of international private law. Proceeding from the analysis of juridical literature, the author conducted a division of the principles of the international private law into groups having paid special attention to special principles; the principle of will autonomy of parties in the international private law being singled out among others.

Will autonomy of parties as a special principle of international private law is considered in mutual connection with other principles of the former. The author has also analyzed a legal secureness of this principle in CC of Tajikistan Republic. In particular, it is underscored that TR functioning legislation envisages an application of the principle of will autonomy in reference to rights and duties of treaty parties and also to marital agreement or a consent on payment of alimonies.

Масъалаи принципҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ дар илми ватанӣ дарки то ҳол якхелай ҳудро пайдо накарда, имконияти баҳсҳо ва тадқиқотҳои илмиро рӯй кор меорад. Олимони шинохтаи соҳа ба масъалаи муайян намудани доираи принципҳои соҳавии ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ эҳтиёткорона муносибат намуда, онро бо ибораҳои гуногун, ба монанди «ибтидо ва оғози ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ» (Л. А. Лунс) [1, с. 47 – 49]; «ягонагии ибтидои соҳаи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ» (В. П. Звеков) [2, с. 18 – 20]; «асос ва ибтидои таълимоти ҳуқуқи байналмилалии хусусии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ш. М. Менглиев) [3, с.544] ва ғайра ифода кардаанд.

Масъалаи асосии муайян намудани табииати ҳуқуқии ҳама гуна соҳаи ҳуқуқ, проблемаи принципҳо ва асосҳои роҳбаркунанда дониста мешавад. Махз дар доираи принципҳо ба таври марказонида ғояҳои асосии дар қонунҳо мукаррар шуда таҷассум гардидааст.

Бояд иброз намуд, ки дар соҳаи мазкур «принципи асосии соҳа» бо соҳаи ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ, «принципҳои омехта» бо соҳаи ҳуқуқи гражданий алоқаманд мебошанд. Дар бобати муайян карданӣ принципҳои соҳаи мазкур байни олимон иттифоқи оро ба назар намерасад. Азбаски масъалаи таҳлили ҳамаи принципҳои маҳсуси ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ба мавзӯи мақолаи мавриди назари мо дохил намешавад, мо танҳо принципи мухторияти иродай иштирокдорони муносибатҳоро баррасӣ ҳоҳем кард. Принципи мухторияти ирода яке аз принципҳои муносибатҳои хусусии байналмилалий маҳсуб мейёбад.

Дар маъхазҳои ҳуқуқӣ мағҳуми мухторияти ирода бо истилоҳи мақоми ўҳдадоркунанда (водоркунанда) алоқаманд карда мешавад [4, с. 80-108]. Зери мағҳуми мақоми ўҳдадоркунанда дар ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ҳуқуқе фаҳмида мешавад, ки нисбат ба муносибатҳои дар натиҷаи басташудани аҳди яктарафа ва ё

басташавии шартномаҳои бисёргаррафа татбиқ мешавад. Дар илми ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ зери мағҳуми «мақоми ўҳдадоркунанда» ҳолате дониста мешавад, агар тарафҳои иштирокчии муносабатҳои шартномавӣ барои татбиқ нисбати муносабатҳои худ ҳуқуқеро интихоб намоянд (дар асоси принципи мухторияти ирода) ё ин ки дар ҳолати аз тарафи иштирокчиёни муносабат ҳуқуқи интихоб нашуда бошад ҳам, чунин ҳуқуқ аз тарафи суд ва ё дигар мақомот бо роҳи истифода бурдани меъёрҳои коллизионӣ муқаррар мегардад.

Лекин барои татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ нисбат ба муносабатҳои ҳуқуқӣ-хусусӣ алҳол муқаррар намудани мақоми ўҳдадоркунанда кифоя набуда, зарур аст, ки соҳаи амали онро муайян гардад. Дар давраи шӯравӣ дар қонунгузории РСС Тоҷикистон ин масъала танзими ҳуқуқии худро ёфта набуд. Бо қабул гардидани қисми сеюми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин маротиба ин нуқсон бартараф гардидааст. Дар адабиёти ҳуқуқии соҳавӣ чунин навгонӣ ҳамчун дастоварди назаррас арзёбӣ шудааст.

Тибқи нишондоди моддаи 1222 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ба доираи амали ҳуқуқи татбиқшаванд нуқтаҳои зерин дохил мешаванд:

- маънидодкуни шартнома;
- ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои тарафҳо;
- иҷрои шартнома;
- оқибатҳои иҷро накардан ё иҷрои ғайриқаноатбахши шартнома;
- қатъи шартнома;
- асосҳо ва оқибатҳои беътибор гардидани шартнома;
- гузашткунии талабот ва гузаронидани қарз вобаста ба шартнома [5].

Вобаста ба усулҳо ва расмиёти иҷро ҳамчунин чораҳое, ки бояд дар ҳолати иҷрои ғайриқаноатбахш андешида шаванд, ба ғайр аз ҳуқуқи татбиқшаванд инчунин ҳуқуқи кишваре ба эътибор гирифта мешавад, ки иҷро дар он амалӣ мегардад.

Аз таҳлили моддаи мазкур ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

- якум, нуқтаҳои оварда шудаи моддаи 1222 КГ пурра нестанд. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар асоси мақоми ўҳдадоркунанда дигар масъалаҳо низ муайян карда мешаванд;

- дуюм, соҳаи амали ҳуқуқи нисбати шартнома татбиқшаванд даирии муайяни моддаҳои Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистонро фаро мегирад. Масалан, моддаи 1219 КГ, ҳуқуқе, ки ҳангоми набудани созиши тарафҳо бо шартнома татбиқ карда мешавад; моддаи 1220 ГК, ҳуқуқе, ки ба шартнома дар бораи таъсиси шахси ҳуқуқӣ бо иштироки хориҷиён татбиқ мешавад; моддаи 1221 ГК, ҳуқуқе, ки барои гузашткунии талабот ва гузаронидани қарз татбиқ карда мешавад;

- сеюм, ба доираи амали мақоми ўҳдадоркунанда масъалаҳое дохил намешаванд, ки аз рӯи қонуни шахсии шахси ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад. Масалан, нишондоди моддаи 1207 КГ доир ба қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунии шахси ҳуқуқӣ ва ғайра.

Ҳар як шартномаи аз ҷониби тарафҳо ба имзо расида аҳамияти мустақили ҳуқуқиро доро мебошад. Мундариҷаи аҳд, муайян намудани ҳуқуқ ва ўҳдадории тарафҳо, бо созиши байни тарафҳо муқаррар карда мешавад.

Лекин дар шартномаи дилҳоҳ ва пеш аз ҳама, қарордори иқтисодии хориҷӣ ба инобат гирифтани масъалаҳое, ки дар ҷараёни иҷрои қарордод ба миён меоянд,

имконнопазир аст. Аз ин рӯ зарурати муайян кардани меъёрҳои дар муохидаҳои байнамилалӣ, қонунгузории миллӣ, одатҳои муомилоти кории соҳавӣ нисбат ба ин шартнома татбиқшавандана ба миён меояд.

Қонунгузории миллии аксарияти давлатҳо ба тарафҳои муносибатҳои шартномавӣ имконият медиҳад, ки ҳуқуки нисбат ба ӯҳдадории шартномавӣ татбиқшавандаро муайян намояд.

Муҳторияти ироди маъни онро дорад, ки тарафҳои муносибатҳои шартномавӣ бо дарназардошти манфиатҳои худ, мустақилона на танҳо шарт ва мундариҷаи шартнома, балки боз ҳуқуки нисбат ба шартномаи басташуда татбиқшавандаро низ муайян менамоянд.

Принсиҳи муҳторияти ироди дар таҷрибаи байнамилалӣ васеъ паҳн шудааст. Сабаби ин ҳолат гайриимкон будани ба инобат гирифтани ҳамаи ҳолатҳои дар ҷараёни иҷроиши шартнома руҳдиҳанда мебошад. Маҳз барои ҳамин, тарафҳо бояд мустақилона тартиботи ҳуқуқии мувоғифро дар бобати муносибатҳои шартномавии ба миён омада муайян намоянд. Лекин ин имконият бояд аз тарафи ҳуқуки қишварҳои алоҳидае, ки дар онҳо корхонаи тарафҳои шартнома ҷойгир шудааст ва муносибатҳои ба миён омадаанд, танзим карда шавад.

Тамоюли муосири эътирофи амали принсиҳи муҳторияти ироди дар Муохидаи Римӣ «Дар бораи ҳуқуки нисбат ба ӯҳдадории шартномавӣ татбиқшавандана», ки аз тарафи мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо соли 1980 ба имзо расида, санаи 1 апрели соли 1991 ба қувваи қонунӣ даромада аст, сабт гардидааст.

Мувоғики Муохидаи Римӣ интиҳоби ҳуқуқ аз ҷониби тарафҳо бояд бевосита дар шартҳои шартнома нишондода шавад ва ё аз ҳолатҳои парванда бар ояд. Агар тарафҳо дар шартнома ҳуқуки нисбат ба шартнома татбиқшавандаро муқаррар накарда бошанд, пас тибқи муохидаи мазкур, бояд ироди бо сукут арзёftai тарафҳо, ки дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ ҳамчун *амалҳои конклюдентий* (яъне имконияти истифодаи принсиҳи муҳторияти ироди дар ҳадди муқаррар карда қонун) муайян шудааст, ба инобат гирифта шавад.

Принсиҳи муҳторияти ироди тарафҳо инчунин дар як қатор созишномаҳои универсалӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла, Муохидаи Гаага «Дар бораи ҳуқуки нисбат ба ҳариду фурӯши байнамилалии мол татбиқ карда шаванд» аз соли 1955; Муохидаи Гаага «Дар бораи ҳуқуки нисбат ба созишномаҳои агентӣ татбиқшавандана» аз соли 1978; Муохидаи Гаага «Дар бораи ҳуқуки нисбат ба ҳариду фурӯши байнамилалии мол татбиқ шаванд» аз соли 1986; Кодекси Бустаманде аз соли 1928; Муохидаи байниамрикӣ «Дар бораи ҳуқуки нисбат ба қарордоди байнамилалӣ татбиқ шаванд» аз соли 1994 ва гайра пешбинӣ гардидааст [6, с. 118].

Принсиҳи мазкур инчунин дар созишномаҳои байни давлатҳои ИДМ ба инобат гирифта шудааст. Масалан: Муохидаи давлатҳои аъзои ИДМ «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои гражданиӣ, оилавӣ ва ҷиноятӣ» аз соли 1993, Муохидаи Минск, (моддаи 41); Муохидаи давлатҳои аъзои ИДМ «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои гражданиӣ, оилавӣ ва ҷиноятӣ» аз соли 2002, Муохидаи Кишинев (моддаи 44); Созишномаи Киев «Дар бораи тартиби ҳалли баҳсҳои вобаста ба амалбарории фаъолияти ҳоҷагидорӣ» аз соли 1992 (моддаи 11).

Татбиқи озодии интиҳоби ҳуқуқ аз ҷониби тарафҳо инчунин дар қонунгузории

Солиев И.М. Принципи мухторияти ирода ҳамчун принципи маҳсуси (соҳавӣ)-и ҳуқуқи байналмилалии хусусии Ҷумҳурии Тоҷикистон

кишварҳои гунонун ба монанди Австрия, Венгрия, Ветнам, Полша, Венесуэла, Туркия, ҶХЧ, Эстония ва ғайра ба инобат гирифта шудааст.

Дар баъзе кишварҳо ба монанди Гурҷистон, Озарбойҷон принципи номбурда дар Қонун дар бораи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ва дар дигар кишварҳои узви ИДМ бошад, дар қонунгузории гражданий пешбинӣ шудааст.

Ҳамин тариқ, дар қонунгузории мамлакатҳои мухталиф мухторияти ирода эътироф ва мустаҳкам гардидааст. Лекин ҳадди роҳ дода шудани мухторияти ирода дар қонунгузориҳои гуногун ба таври мухталиф дарк карда мешавад. Дар баъзе мамлакатҳо он бо ягон ҳад маҳдуд нашудааст. Гуфтаҳои боло маъни онро дорад, ки тарафҳо баъди бастани шартнома метавонанд онро ба тартиботи ҳуқуқии дилҳоҳ мамлакат тобеъ намоянд. Дар баъзе кишварҳо принципи локализатсияи (ба маҳалли алоҳида алоқаманд намудани шартнома) амал мекунад. Тарафҳо метавонанд тартиботи ҳуқуқии муайянро нисбат ба шартномаи мазкур интихоб карда метавонанд, ба шарте, ки он бо шартнома алоқаманд бошад. Лекин дар шартномаҳо оид ба ҳариду фурӯши мол интихоби қонун аз ҷониби тарафҳо кам ба ҷашм мерасад. Ҳангоми набудани иродаи бевосита баён гардида тарафҳо дар бобати қонуне, ки нисбат ба шартнома татбиқ мешавад, суд ва ё арбитраж имконияти васеи аз рӯи салоҳиди худ маънидод намудани мухторияти иродаи тарафҳои шартномаро доранд.

Тачрибаи судии Англия дар чунин ҳолат бо роҳи ҷустуҷӯи тартиботи ҳуқуқии бо шартнома алоқаманд, бо истифодаи методи локализатсияи шартнома тавсиф мешавад. Тавре ки олими англisis Ҷ.Чешир ишора менамояд, суд бояд чунин тартиботи ҳуқуқиро муқаррар намояд, ки «одамони бoirода ва адолатпарвар.... дар лаҳзai бастани шартнома доир ба ин масъала фикр карда бошанд» [7, с. 34 – 39].

Тачрибаи судии ИМА низ бо ҳамин роҳ инкишоф ёфтааст. Тибқи қоидаҳои Кодекси савдои ИМА аз соли 1990 «ҳангоми баста шуда аҳд нисбати он ҳуқуқи штат ва ё давлати ҳориҷие татбиқ мешавад, ки бо ин аҳд робитаи зич дошта бошад».

Қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи принципи мухторияти иродаро нисбат ба ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои тарафҳои шартнома (моддаи 1218 КГ), инчунин интихоби тартиботи ҳуқуқӣ нисбат ба аҳдномаи никоҳ ва ё созишномаи оид ба пардоҳти алимент татбиқшаванда (моддаи 167 КО Ҷумҳурии Тоҷикистон) пешбинӣ кардааст.

Дар моддаи 1218 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин муқаррарот оид ба истифодаи принципи мухторияти ирода мустаҳкам карда шудааст:

«Муносибатҳои шартномавӣ бо ҳуқуқи кишвари бо созишномаи тарафҳо интихобшуда танзим карда мешаванд, агар санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигареро муқаррар накарда бошанд» [5].

Ҳамин тариқ, дар қонунгузории мамлакатҳои мухталиф мухторияти ирода эътироф ва мустаҳкам гардидааст. Лекин ҳадди роҳ дода шудани мухторияти ирода дар қонунгузориҳои гуногун ба таври мухталиф дарк карда мешавад. Дар баъзе мамлакатҳо он бо ягон ҳад маҳдуд карда нашудааст. Гуфтаҳои боло маъни онро дорад, ки тарафҳо баъди бастани шартнома метавонанд онро ба тартиботи ҳуқуқии дилҳоҳ мамлакати дилҳоҳ тобеъ намоянд. Дар баъзе кишварҳо принципи локализатсияи (ба маҳалли алоҳида алоқаманд намудани) шартнома амал мекунад. Тарафҳо нисбат ба шартномаи мазкур тартиботи ҳуқуқии муайянро интихоб карда

метавонанд, ба шарте, ки он бо шартнома алокаманд бошад. Лекин дар шартномаҳо оид ба хариду фурӯш мол интихоби қонун аз ҷониби тарафҳо кам ба ҷашм мерасад. Ҳангоми набудани иродай бевосита баён гардида тарафҳо дар бобати қонуне, ки нисбат ба шартнома татбиқ мешавад, суд ва ё арбитраж имконияти васеи аз рӯи салоҳиди худ маънидод намудани муҳторияти иродай тарафҳои шартномаро доранд.

Пайнавишт:

1. Лунц Л.А. *Курс международного частного права / В трех томах.* - М.: Спарк, 2005. - 336 с.
2. Звеков В.П. *Международное частное право: Курс лекций.* – М.: Норма-ИНФРА, 2000. - 420 с.
3. Менглиев Ш. *Международное частное право: учебник.* -Душанбе: Типография Таджикского Национального Университета, 2013.- 754 с.
4. Морева Р.Б. *Природа и место международного частного права в правовой системе Российской Федерации [Электронный ресурс]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03.* – М.: РГБ, 2007. - (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
5. Кодекси гражданини Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми сеом) // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2005, №3, мод. 123).
6. Кузнецов М.Н. *Введение в международное частное право: теоретико-правовое исследование: монография.* – М.: РУДН, 2014. – 288 с.
7. Ҳуқуқи байнамилалии ҳусусӣ. *Воситаи таълимӣ / Муҳаррири масъул: н.и.ҳ. дотсент Раҷабов М.Н.* – Душанбе: «Эр-граф», 2018. – 264 с.

Reference Literature:

1. Lunts L.A. *The Course of International Private Law. In three volumes.* – M.: Spark, 2005. – 336 pp.
2. Zuckov V.P. *International Private Law. The Course of Lectures.* – M.: Norm-INFRA, 2000. – 420 pp.
3. Mengliyev Sh. *International Private Law: manual.* – Dushanbe: Tajik National University Printing-House, 2013. – 754 pp.
4. Moreva R.B. *Nature and Place of International Private Law in the Legal System of Russian Federation [Electronic resource]: candidate dissertation in jurisprudence: 12.00.03.* – Moscow: RGB, 2007 (from the funds of the Russian State Library)
5. Civil Code of Tajikistan Republic (part 3) // Tidings of Majlisi Oli (Tajik parliament). – 2005, #3, article 123.
6. Kuznetsov M.N. *Introduction into International Private Law: Theoretical-Practical Exploration: monograph.* – M.: Russian University of Peoples` Friendship, 2014. – 288 pp.
7. *International Private Law. Manual // Editor-in-charge: Rajabov, candidate of juridical sciences, Associate Professor.* – Dushanbe: “Er-Graph”, 2018. – 264 pp.